

УДК 572.9(476)

А. В. Телегуз

ЕПОХА ВЕРХНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ НА ТЕРИТОРІЇ БІЛОРУСІ В КОНТЕКСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ЕТНОГЕНЕЗУ МІСЦЕВИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СПІЛЬНОТ

У статті розглядаються проблеми формування первинних племен з ознаками етнічних спільнот в епоху верхнього палеоліту на території сучасної Білорусі. Наголошується на автохтонному походженні місцевого населення, що були нащадками палеолітичних мисливців-мігрантів тогочасної прильодовикової зони. Підкреслюється роль у ранніх етногенетичних процесах зренської, свідерської та інших археологічних культур. Процес складання первісних племен та початок формування єдиного культурного простору співвідноситься зі змінами, що відбувалися на всьому європейському континенті.

Ключові слова: Білорусь, примордіалізм, археологічна культура, етногенез, верхній палеоліт.

Актуальність даної статті визначається тим, що етнічні проблеми – одні з найскладніших у сучасних дослідженнях. Народи формуються протягом тривалого часу, і життя не тільки одного, але й десятків поколінь недостатньо, щоб безпосередньо спостерігати процес народження нового етносу. За даними сучасних етногенетичних досліджень для формування народу потрібно кілька сотень років. Кожен етнос – живий організм, що розвивається. Протягом років оформлюються і закріплюються нові етнічні риси: етнонім, територія, мова, культура, етнічна самосвідомість, що дозволяє говорити про виникнення особливої спільноти. Тому мета дослідження довести, що початковий етап етногенезу білорусів датується епохою верхнього палеоліту.

Відповідно до примордіалістського підходу етнічність людини – це вроджена властивість особи ідентифікувати себе. Тобто, в людській свідомості закорінені почуття пов'язані з місцем народження, кровними зв'язками, мовою, формою та стилем міжособистісних і суспільних взаємин тощо. На думку К. Гірца, одного з прибічників примордіалістської концепції етносів, усвідомлення групової ідентичності (або/та компліментарності за М. Гумільовим) закорінене в генетичному коді і є продуктом ранньої людської еволюції, коли людина, щоб вижити, мусила пізнавати членів спорідненої групи [1, с. 115–140]. На думку П. ван ден Берга під етносами потрібно розуміти розширені родинні групи, тобто, у стародавні часи люди жили невеликими ендогамними та екзогамними колективами близьких і віддалених родичів. Саме такі групи родичів стали основою етнічних груп (етносів) [2, с. 35–36]. Як вважає видатний український етнолог М. Тиводар: “Етнічні спільноти виникли разом з виділенням людей сучасного біологічного виду. Це означає, що роди і племена були переважно етнічними колективами: мали своє ім'я (самосвідомість), мову (діалект), культурно-побутові особливості (вірування, обряди, стереотипи поведінки тощо)” [3, с. 100].

Історіографія походження білорусів нараховує значну кількість наукової літератури. В етнологічній та історичній науках превалюють такі концепції етногенезу: великопольська, великоруська, племінна, давньоруської народності, балтська, фінська. Але кожна з них має мало спільного з сучасним станом вивчення етнотворення європейських народів в зарубіжній етнології.

Як стверджує сучасна етнологічна наука – еволюція людини (*homo sapiens*) ніколи не припинялась, але вона зі сфери філогенезу перейшла в етногенез. На початковому етапі людської історії расогенез і етногенез були нерозривно пов'язані з антропогенезом і проходили паралельно. У результаті в генофонд більшості сучасних людей входять ознаки різних антропологічних груп і рас. Ця генетична складність етносів засвідчується навіть окремими расовими одиницями, які взяли участь в їх етногенезі. На ранніх етапах етногенезу життєдіяльність людей повністю ґрунтувалася на нерозривних зв'язках з навколишнім середовищем. Найповніше це проявляється у господарстві, побуті, культурі та етнічній свідомості. Тому етногенез – це сукупність господарських, культурних, історичних та природних процесів. Під час етногенезу та етнічної історії постійно міняється культурно-побутова специфіка етнічних спільнот та їх внутрішня мозаїчність, розвивається соціальна структура, змінюються їх мовно-культурні цінності, етнокультурна та етнополітична орієнтація і т.п.

Зважаючи на такі підходи, що превалюють у вітчизняній та зарубіжній (європейській і американській) етнології, можемо зробити висновок, що білоруський етнос є автохтонною спільнотою, корінним населенням сучасної території Білорусі. Етнічна історія Білорусі, як і України, бере свій початок у добу верхнього палеоліту [4, с. 10–11; 5, с. 18; 6, с. 14 – 27; 7, с. 141–146; 8, с. 193–200].

Комплекс палеогеографічних даних доводить, що клімат останньої льодовикової епохи (Вюрмської або Валдайської), що почалася близько 115 – 110 тис. років тому, був холоднішим в порівнянні з попередніми льодовиковими епохами четвертинного періоду. Однак екстремально суворим він став лише починаючи з 24 – 23 тис. років тому. У цей час в умовах широкого розповсюдження багаторічної мерзлоти на рівнинах Європи інтенсивно накопичувалися леси (культурні шари у відкладах льодовикового пилу), а переважаючими ландшафтами стали гігантські простори тундри і перигляціальних, тобто утворених за межами льодовика, степів і лісостепів під час широкого розповсюдженні потужної багаторічної мерзлоти [9, с. 52 – 60; 10, с. 160 – 168].

Для середнього періоду валдайської льодовикової епохи, починаючи з 45 тис. років тому, характерна фаза відносного потепління. Цей час носить назву середньовалдайського інтерстадіалу, і в першій його половині (близько 40 – 35 тис. років тому) навіть у високих широтах зросла роль деревної рослинності. Саме в це вузьке “вікно” пом'якшення клімату пізньопалеолітична людина – кроманйонець – прямує на північ [11, 12, с. 154–160; 13, с. 410–411; 14, с. 562–577; 15].

При дуже низькому рівні соціальної організації тогочасної людини існування його у краю льодовика, в умовах вічної мерзлоти, майже повного безлісся мало ймовірно, тим більше що еволюція і розселення на північ палеоантропів (неандертальців і подібних видів) у всій Східній Європі відноситься тільки до кінця середнього – початку верхнього плейстоцену (40 – 35 тис. років тому). Так у деяких місцях білоруського Подніпров'я знайдені лише поодинокі тогочасні архаїчні знаряддя – вістря, скребла, різак з товстих відщепів. Вони належали стародавнім людям так званого неандертальського типу, які 100–40 тис. років тому заселяли Європу [16, с. 16–17].

Переважаючим фактором адаптації на ранніх етапах історії людини був міграційний. Мисливці приходили в необжиті місця і йшли з них, лише зрідка осідаючи на нових територіях. Міграційний фактор залишався одним з найважливіших способів виживання на етапі верхнього палеоліту, з яким пов'язують початок “освоєння” людьми нових територій і поступовий перехід до нового типу адаптації – автохтонного. Такий перехід вимагав пошуку і впровадження нових адаптаційних механізмів (освоєння нових ландшафтів, вирішення проблеми добування їжі, будівництво жител, наявність і виявлення сировинних ресурсів для виготовлення знарядь праці і зброї тощо).

Загалом неолітичні носії “сапієнтних” рис, про що свідчать високе склепіння черепа, дуже висока його місткість, прямий лоб, відсутність надбрівного валика і наявність чітко окресленого підборідного виступу. Ще однією особливістю неолітиків є дуже високий зріст. На кістках рук та ніг сильно розвинутий м'язовий рельєф, що свідчить про неабияку фізичну силу [17, с. 164; 18, с. 104–105].

Етап заселення людиною території Білорусі, незважаючи на багаторічні зусилля археологів, обмежений відомостями про два пізньопалеолітичні поселення. Приблизно 27 – 23 тис. років тому, біля льодовикової зони, в умовах тундри і холодних степів, на цій території поселились перші люди (мисливці-мігранти). Зокрема, це поселення сучасної Гомельської області біля с. Юровичі поблизу р. Прип'ять та біля с. Бердиж поблизу р. Сож, у яких проживало приблизно 50 людей. Все тогочасне населення існувало “в умовах дискретного антропологічного покриття”, тобто відрізнялося наявністю окремих осередків життя [19, с. 68]. А вже на відстані до 500 км від південної межі льодовика існували природні умови крижаної зони. Багаті на тваринну їжу, холодні прильодовикові степи сприяли виникненню поселень зі стабільно організованим господарством і побутом.

Найбільш раннє верхньопалеолітичне поселення біля с. Юровичі на території Білорусі було відкрито ще у 1929 р. К. Полікарповичем, під час дослідження середньої течії р. Прип'ять. Однак існує інформація про те, що роком раніше її відкрив місцевий краєзнавець Ю. Попель [20, с. 75–87; 21, с. 166–170]. Під час досліджень в культурному шарі верхнього горизонту виявлено кісткові рештки мамонта, первісного бика і пса. Крем'яний інвентар представлений скребками, пластинками, бічними різцями. Знайдено також два вістря типу гравет. Деякі знахідки заслуговують особливої уваги, вони пов'язані з художньою творчістю верхньопалеолітичної людини. Це, насамперед пластинка з бивня мамонта, на якій різцем зроблено орнамент у вигляді луски риби.

Такий самий орнамент міститься на пластинках, що знайдені в розкопках верхньопалеолітичної стоянки Єлісєєвичі, що знаходиться в Брянській області Росії, неподалеку від кордонів Білорусі [22, с. 63; 23, с. 31–32]. Ця обставина вказує на культурно-історичну та хронологічну близькість даної стоянки з Єлісєєвичі.

Бердижське поселення верхнього палеоліту було відкрите К. Полікарповичем у 1926 р. У його вивченні надалі брали участь провідні фахівці в області археології, а також палеонтологи, геологи і палеогеографи. Розкопки проводилися в 1926 р. К. Полікарповичем (розкрито 10 кв. м.), у 1927 році С. М. Замятніним (20 кв. м.), у 1928 – 1929 рр., 1938 – 1939 рр. К. Полікарповичем, П. Єфименком, Г. Бонч-Осмоловським, В. Громовим, Г. Мірчинком (240 кв. м.), у 1959 р., 1968 – 1970 рр. В. Будицьким, Л. Вазначуком, М. Ципенком, В. Щегловою, М. Мотуз (130 кв. м.), у 1971 та 2006 рр. А. Колечиц (156 кв. м.). Загальна площа розкопок склала близько 536 кв. м. [24, с. 103–106].

Загальна кількість знахідок, отриманих за роки розкопок, перевищує 3 тис. одиниць. Чудовим відкриттям було виявлення тут верхньопалеолітичних жител. Одне житло мало овальну форму і розміри 4,5 x 3,4 м. Основу його складали черепа мамонтів, тазові, трубчасті і інші великі кістки. У середині цього великого скупчення кісток виявлені лінзи зольної і вуглистої маси і обпалені кістки, мабуть, від вогнища. Друге житло являло собою напівземлянку, заглиблену в землю на 0,5 м, сильно подовженої овальної форми розміром 11 x 5,2 м. У її основі також виявлені черепи мамонта, вертикально стояли тазові кістки, лопатки і великі трубчасті кістки. Тазові кістки в деяких випадках мали підпірки з інших кісток. У південній частині житла виявлені залишки дещо деформованого вогнища розміром 2 x 1,5 м. Недалеко від житла були відкриті ями-сховища. Одна мала розміри 3 x 1,8 м і глибину 0,5 м [25, с. 4].

Серед знарядь найбільш характерні наконечники з бічною виїмкою, які могли служити як наконечники копій або дротиків, що використовувалися для загибання полювання на великих звірів. Бердижські наконечники мають схожість з наконечниками костенківсько-вілендорфської культури, відрізняючись від них тільки трохи більш грубою обробкою, що, втім, можна пояснити гіршою якістю бердижського кременю.

Вчені вважають, що дані поселення належать до костенківсько-вілендорфської культури, яка типізується зі Східним Граветом, як її відгалуження, або і є Східним Граветом [26, с. 20–21; 27, с. 18–26; 28, с. 110–117; 29, с. 67–72; 30, с. 53–74; 31, с. 69]. Представники цієї культури прийшли на територію Білорусі з

територій сучасних Австрії та Чехії, слідом за мігруючими тваринами. Відповідно до генетичних досліджень населення культури належало до мітохондріальної гаплогрупи U2, яка сьогодні частково зустрічається по всій Європі і на Близькому Сході [32, с. 10].

Носії костенківсько-вілендорфської культури – це матріархальна родова екзогамна община, що включала в себе групу людей, пов'язаних між собою кровними зв'язками. Екзогамний шлюб у стародавні часи мав нерідко груповий характер, коли всі жінки одного роду могли брати шлюб з усіма чоловіками іншого роду. Підтвердженням цього є дані археологічних досліджень, тобто, існування поселень з міцною осілістю і великих общинних жител, а також знахідки реалістичних статуєток жінок – з бивня мамонта і каменю, власна традиція обробки каменя і виготовлення різних знарядь. Кілька парних сімей, спочатку, напевно, ще нестійких, об'єднувалися в общину або рід. Основою общини була група родичів по матері, тому що при груповому шлюбі часто була відома лише мати дитини. Важлива роль жінки у верхньопалеолітичному суспільстві вказують статуєтки жінок, які характеризуються підкресленими ознаками статі. Такі статуєтки – це узагальнений образ матері-прародительки, берегині роду. Звідси – материнський рід, тобто, матріархат. На думку знаного українського вченого Л. Залізняка в умовах суворого клімату прильодовикової зони чоловік був єдиним здобувачем їжі, тому жінка повністю залежала від нього. Чоловік був і головою сім'ї, і ватажком общини [33, с. 136–137].

Саме завдяки екзогамії виникли первинні племена, що являли собою групи сусідніх (кривноспоріднених) общин. Такі общини, поєднані екзогамією та родинними зв'язками, влаштували спільні свята та інші заходи різного характеру. Як результат у межах племені/племен формуються ознаки спільної матеріальної і духовної культури та мови/діалекту. Такі первинні племена, з ознаками етнічних спільнот, називаються археологічними культурами.

Слабка заселеність, ізолюваність і замкнутий спосіб життя верхньопалеолітичних общин були причиною виникнення місцевих культурних особливостей. Такі общини з подібними матеріальними рештками, в сучасній етнологічній науці називаються первинними етнічними утвореннями. Тобто, потрібно наголосити, це вже етнічна історія Білорусі.

На період часу 22–17 тис. років тому припав максимум нововалдайського похолодання (неовюрм). Льодовик зі Скандинавії досяг півночі Білорусі і зупинився на місці сучасних озер Вітебщини. Сильне похолодання змусило людей відійти на південь, зокрема, на територію сучасної України. У басейні Десни збереглися стоянки того періоду: Єлисеєвичі, Юдіново [34, с. 160–168].

Відхід останнього льодовика (раунівське потепління) з території Білорусі почався приблизно 15 тис. років тому і тривав 5 тисяч років, після чого почався голоцен, який триває останні 12 тисяч років аж до сучасності. Припиняється накопичення лесу, і на його поверхні розпочинається ґрунтоутворний процес і формування сучасної гідрографічної сітки, поширюються голоценові флора і фауна [35, с. 150–157; 36, с. 23–38]. У зв'язку з глобальним потеплінням, що являло собою справжню катастрофу, як для людини, так і для флори і фауни, поступово зникло багато тварин льодовикової епохи (в тому числі мамонти і волохаті носороги). Остаточно зникли тундрові ландшафти і поширилися ліси [37, с. 7–21]. Почалося нове заселення території сучасної Республіки Білорусь.

У період відступу останнього льодовика, який традиційно називають фінальним палеолітом, на/через територію Білорусі з півдня, південного заходу і заходу мігрувало, можливо повторно, багато груп мисливців [38, с. 222–232; 39, с. 110–121]. У більшості випадків, вони були представниками епіграветської або мікрограветської культурної традиції, що простяглася від Атлантики на заході до Дону на сході. Наприклад, на території Білорусі носії епіграветської традиції оселилися у верхів'ях річок Прип'ять, Сож і Німан (стоянки Берестенево, Бобровичі, Гожа, Гренськ, Збляни, Моталь, Нобель, Орехово, Світязь та інші).

Загальні тенденції, які склалися у прильодовиковій Європі доби фінального палеоліту, характеризуються виразним культурним поділом, а отже виникає різноманіття етнокультурних спільнот – археологічних культур. Вони нагадують культурні спільноти пізніших часів, тобто, є окремими стародавніми етносами [40, с. 70]. Зокрема, у басейн верхів'їв Дніпра просувалися групи населення гренської культури (її раннього етапу), що у своєму розвитку пройшла 2 етапи: фінальнопалеолітичний і мезолітичний, яку виокремив білоруський археолог В. Будько [41, с. 35–46; 42, с. 16–17].

Гренське населення, на думку В. Копитіна, було прямим генетичним нащадком представників мізинських культурних традицій пізнього палеоліту, перші знахідки якої було відкрито в Україні біля с. Мізин на Чернігівщині. Висновки В. Копитіна ґрунтувалися на аналізі всіх типів форм крем'яного інвентарю пам'яток гренської культури, в результаті чого вдалося виявити “разючу подібність” мізинських і гренських традицій в обробці кременю [43, с. 39–55; 44, с. 10–27; 45, с. 257 – 261; 46, с. 5 – 15]. Погляди В. Копитіна на ґенезу гренської культури поділяють О. Калечиц [47, с. 44–72] і А. Чубур [48, с. 43–50]. Зокрема, поява гренської культури розглядається як результат розвитку обробки кременя, в рамках виділеної А. Чубуром “гмелінсько-мізинської еволюційної гілки”, де особливу роль при цьому зіграли пам'ятники одного з варіантів мізинської археологічної культури – дніпровської [49, с. 46–49] (середньодніпровської культурно-історичної спільноти епігравету Східної Європи). У свою чергу, О. Калечиц вважає за необхідне звернути увагу на можливий зв'язок гренців з традиціями Бердижу, що підкріплюється більш пізньою датою для цієї пізньопалеолітичної традиції Білорусі [50, с. 54]. Іншими словами, дослідниця вважає, що пізньопалеолітичні мешканці Бердижа, як представники костенківсько-вілендорфської культури, у зв'язку з нововалдайським похолоданням переселилися на південь на територію сучасної України, а після раунівського потепління повернулися на родові/общинні землі, але вже з набутими знаннями і досвідом мізинської культури.

Ідеї автохтонного походження і розвитку гренських традицій сьогодні дотримується і Г. Синіцина. Гренська культура, на думку дослідниці, є яскравим прикладом розвитку місцевих традицій єдиного

культурного простору, який склався на території Верхнього Подніпров'я на рубежі плейстоцену – голоцену. Цей факт підкріплюється уявленнями про специфіку крем'яного інвентарю гренської культури [51, с. 168–170].

На Німані і Верхній Прип'яті відзначені стоянки красносільської (волкушанської) культури, носії якої прийшли з заходу приблизно 13 – 11 тис. років тому і походять від культури Лінгбі. Вони використовували великі наконечники типу Лінгбі. Також існують гіпотези про спорідненість її з гренською культурою або, що це одна культура [52, с. 44–51; 53, с. 7–11; 54, с. 229–239; 55, с. 16–39].

Південний захід і захід Білорусі заселяли також носії свідерської культури (її раннього етапу). Елементи їх культурної традиції були поширені на території Польщі, Литви та Північно-Західної України. Носії свідерської культури першими заселили територію від Східної Балтії до Північного Уралу. На думку Л. Залізняка нащадки свідерського і красносільського населення були однією зі складових формування фіно-угорських племен північно-східної Європи. Існує гіпотеза, що носії свідерської культури мали гаплогрупу I1 і складала т.зв. догерманський субстрат або доіндоєвропейське населення Європи, яке ідентифікується як предки фіно-угорців [56, с. 182; 57, с. 632; 58, с. 23; 59, с. 20; 60, с. 52]. З іншого боку, серед нинішніх представників германських мов відзначений виключно високий, порівняно з іншими народами, відсоток гаплогруп I1, але низький відсоток серед населення північно-східної Європи [61, с. 191–196]. На думку М. Воеводського та А. Формозова вплив свідерської культури простежується на Півдні аж до Румунії, звідки їх нащадки вирушили до Малої Азії [62, с. 230–245; 63, с. 36]. Відомі також поселення інших археологічних культур, в тому числі Лінгбі (аренсбурзької), тарденуазької. Басейн Західної Двіни залишався незаселеним до кінця палеоліту.

Доба фінального палеоліту пов'язана з складанням ранніх спільнот на території сучасної Білорусі. Цей процес співвідноситься зі змінами, що відбувалися на європейському континенті, де суттєві зрушення зональної структури рослинності та зміна фауністичного комплексу потребували перебудови культури. В умовах екологічної кризи в деяких випадках це приводило до господарських перетворень та викликало трансформацію локальних культурних традицій місцевого населення, а в інших – різко підсилювало міграційні процеси, наприклад, культура Лінгбі.

Так, у загальних рисах реконструюється історія Білорусі, яка у добу верхнього палеоліту була заселена мігрантами-мисливцями. Зрозуміло, що багато викладених положень проблематичні, потребують додаткової аргументації, що можливо лише за умов суттєвого поповнення джерелознавчої бази і застосування нових методик наукових досліджень.

Джерела та література

1. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека / К. Гирц // Гирц К., Уайт Л., Боас Ф. Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. – СПб., 1997. – 728 с.
2. Van den Berghe P. The Ethnic Phenomenon / P. Van den Berghe. – New York, 1981. – 301 p.
3. Тиводар М. Етнологія / М. Тиводар. – Ужгород, 1998. – 624 с.
4. Новик Е., Качалов И., Новик Н. История Беларуси. С древнейших времен до 2010 г. / Е. Новик, И. Качалов, Н. Новик. – 2-е изд., испр. – Минск, 2011. – 526 с.
5. Гісторыя Беларусі: У 2 ч. / Пад рэд. Я.К. Новіка, Г.С. Марцуля. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – Ч. 1. Ад старажытных часоў – па люты 1917 г. – 416 с.
6. Чернега П., Лушай В., Телегуз А. Концепція етногенезу українців: новітній етнологічний погляд на проблему / П. Чернега, В. Лушай, А. Телегуз // Україна в етнокультурному вимірі століть. Збірник наукових праць / Відп. ред. П.М. Чернега. – К., 2012. – С. 14 – 27.
7. Телегуз А., Юрченко В. Історіографічний огляд концепцій етногенезу українців в етнології / А. Телегуз, В. Юрченко // Українознавство. – К., 2012. – № 3. – С. 141–146.
8. Лушай В., Телегуз А. Етнологічна концепція етнотворення українців / В. Лушай, А. Телегуз // Українознавство. – К., 2012. – № 4. – С. 193–200.
9. Величко А., Грибченко Ю., Куренкова Е. Позднепалеолитический человек заселяет Русскую равнину / А. Величко, Ю. Грибченко, Е. Куренкова // Природа. – 2003. – № 3. – С. 52–60.
10. Величко А., Грехова Л., Грибченко Ю., Куренкова Е. Первообытный человек в экстремальных условиях среды. Стоянка Елисеевичи / А. Величко, Л. Грехова, Ю. Грибченко, Е. Куренкова. – М., 1997. – 185 с.
11. Benazzi S. Early dispersal of modern humans in Europe and implications for Neanderthal behaviour / S. Benazzi // Nature. – 2011. – № 479. – Режим доступу: <http://www.nature.com/nature/journal/v479/n7374/full/nature.10617.html#auth-1>.
12. Benazzi S., Gruppioni G., Strait D., Hublin J.-J. Technical Note: Virtual reconstruction of KNM-ER 1813 Homo habilis cranium / S. Benazzi, G. Gruppioni, D. Strait, J.-J. Hublin // American Journal of Physical Anthropology. – 2014. – Vol. 153. – Issue 1. – P. 154–160.
13. Mellars P. A new chronology for the French Mousterian period / P. Mellars // Nature. – 1986. – № 322. – P. 410–411.
14. Nowell A., Chang M. Science, the Media, and Interpretations of Upper Paleolithic Figurines / A. Nowell, M. Chang // American Anthropologist. – 2014. – Vol. 116. – Issue 3. – P. 562–577.
15. Norio R. Genetics and the Origin of the Finns. – 2013. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470015902.a0020806.pub2/full>.
16. Чарняўскі М. Ілюстраваная гісторыя старажытнай Беларусі / М. Чарняўскі. – Мінск: Народная аскета, 1997. – 223 с.
17. Сегеда С. Антропология / С. Сегеда. – К.: Либідь, 2001. – 336 с.
18. Сегеда С., Станко В., Гладких М. История первісного суспільства / С. Сегеда, В. Станко, М. Гладких. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
19. Алексеев В. География человеческих рас / В. Алексеев. – М., 1974. – 352 с.
20. Поликарпович К. Палеолит и мезолит БССР и некоторых соседних территорий Верхнего Поднепровья / К. Поликарпович // Труды Ассоциации по изучению четвертичного периода Европы. – Москва – Ленинград – Новосибирск, 1934. – Вып. IV. – С. 75–87.
21. Исаенко В. К истории изучения Юровичской стоянки / В. Исаенко // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мінск, 1999. – № 14. – С. 166–170.

22. Береговая Н.А. Палеолитические местонахождения СССР / Н.А. Береговая // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 81. – Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1960. – С. 63.
23. Археологическая карта России: Брянская область / Автор-составитель А.В. Кашкин. – М., 1993. – 304 с.
24. Археологія Беларусі. Энциклапедыя. У 2 т. / Гал. рэд. Т. Бялова. – Мінск, 2009. – Том 1. – 496 с.
25. Загорюльский Э. Археология Беларуси / Э. Загорюльский. – Минск, 2001. – 86 с.
26. Громадова Б. Использование сырья из кости, бивня и рога на стоянках костенковско-авдеевской культуры (восточный граветт). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук: 07.00.06 / Б. Громадова. – М., 2012. – 26 с.
27. Булочникова Е. Место костенковской культуры в восточном граветте. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук: 07.00.06 / Е. Булочникова. – М., 1998. – 27 с.
28. Булочникова Е. Происхождение понятия “восточный граветтен” / Е. Булочникова // Краткие сообщения о научных работах научно-исследовательского института и музея антропологии им. Д.Н. Анучина за 1995-1996 гг. – Москва, 1997. – С. 110–117.
29. Булочникова Е. Вчера и сегодня понятия “восточный граветтен” / Е. Булочникова // Восточный Граветт. – Москва, 1998. – С. 67–72.
30. Goutas N. Exploitation des matières dures animales au Gravettien / N. Goutas // Ramseyer D. (Dir.) Industrie de l'os préhistorique. Cahier XI: Matières et techniques. Fiche 5. – Paris, 2005. S.P.F. – P. 53–74.
31. Залізняк Л. Археологія України / Л. Залізняк. – К., 2005. – 504 с.
32. Гусар В.А. Оцінка різноманіття гаплотипів мітохондріальної ДНК населення України. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. мед. наук: 03.00.15 / В.А. Гусар. – Харків, 2007. – 21 с.
33. Залізняк Л. Стародавня історія України / Л. Залізняк. – Київ, 2012. – 542 с.
34. Величко А., Грехова Л., Грибченко Ю., Куренкова Е. Первобытный человек в экстремальных условиях среды. Стоянка Елисеевичи / А. Величко, Л. Грехова, Ю. Грибченко, Е. Куренкова. – М., 1997. – 185 с.
35. Mithen S. After the Ice: A Global Human History 20,000–5000 BC / S. Mithen. – Harvard, 2006. – 664 p.
36. Chronology and Evolution within the Mesolithic of North-West Europe: Proceedings of an International Meeting, Brussels, May 30th-June 1st 2007. – Cambridge, 2009. – 480 p.
37. Дружинина О. Взаимодействие природы и общества в междуречье Немана и Вислы на рубеже плейстоцена и голоцена. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. географ. наук: 25.00.36 / О. Дружинина. – Калининград, 2005. – 22 с.
38. Проблемы заселения Северо-Запада Восточной Европы в верхнем и финальном палеолите (культурно-исторические процессы) / Под ред. Г. Синециной. – СПб., 2013. – 262 с.
39. Mithen S. After the Ice: A Global Human History 20,000–5000 BC / S. Mithen. – Harvard, 2006. – 664 p.
40. Залізняк Л. Археологія України / Л. Залізняк. – К., 2005. – 504 с.
41. Будько В. Памятники свидерско-гренокской культуры на территории Белоруссии / В. Будько // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1966. – № 126. – С. 35–46.
42. Будько В. Палеолит Белоруссии. Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / В. Будько. – Ленинград: Ленинградское отделение Ин-та археологии АН СССР, 1962. – С. 16–17.
43. Археологія Беларусі. У 4 т. – Мінск, 1997–2000. – Т. 1. Каменны і бронзавы вякі / Пад рэд. Чарняўскі М. – 424 с.
44. Копытин В. Памятники финального палеолита и мезолита Верхнего Поднепровья / В. Копытин. – Могилев, 1992. – 86 с.
45. Копытин В. Финальный палеолит и мезолит Верхнего Поднепровья / В. Копытин // Tanged points cultures in Europe. Read at the international archaeological symposium (Lublin, September, 13–16, 1993). – Lublin, 1999. – С. 257–261.
46. Копытин В. Финальный палеолит Верхнего Поднепровья как историческая эпоха / В. Копытин // Гістарычна-археалагічны зборнік / Ін-т гісторыі Нац. акад. навук Беларусі. – Мінск, 2005. – № 20. – С. 5–15.
47. Калечиц Е. Человек и среда обитания. Восточная Беларусь. Каменный век. – Минск, 2003. – С. 44–72.
48. Чубур А. От Хотылева до Гренска: взгляд на древнейшую историю центра Русской равнины / А. Чубур // Деснинские древности III: Сб. материалов межгос. науч. конференции, посвященной памяти Ф.М. Заверняева. – Брянск, 2004. – С. 43–50.
49. Чубур А. От Хотылева до Гренска: взгляд на древнейшую историю центра Русской равнины / А. Чубур // Деснинские древности III: Сб. материалов межгос. науч. конференции, посвященной памяти Ф.М. Заверняева. – Брянск, 2004. – С. 46–49.
50. Калечиц Е. Человек и среда обитания. Восточная Беларусь. Каменный век / Е. Калечиц. – Минск, 2003. – 223 с.
51. Синецина Г. Заселение Валдайской возвышенности на рубеже плейстоцена – голоцена / Г. Синецина // Путь на Север: окружающая среда и самые ранние обитатели Арктики и Субарктики: материалы международной конференции. – М., 2008. – С. 168–170.
52. Залізняк, Л. Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України. Культурний поділ та періодизація / Л. Залізняк // Кам'яна доба України. – К., 2005. – Вип. 8. – С. 44–51.
53. Ксензов В. Финальный палеолит и мезолит Поднепровья Беларуси / В. Ксензов // Российская археология. – 1997. – № 1. – С. 7–11.
54. Ксензов В. Новые памятники гренокской культуры в Белорусском Поднепровье / В. Ксензов // Tanged Points Cultures in Europe. Read at the international archaeological symposium. April 1993. – Lublin, 1999. – P. 229–239.
55. Ксензов В. Мезолит Северной и Центральной Беларуси / В. Ксензов // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Мінск, 2006. – Вып. 13. – С. 16–39.
56. Mailhammer R. The Germanic Strong Verbs: Foundations and Development of a New System / R. Mailhammer. – Berlin, 2007. – 262 s.
57. Philippa M. Etymologisch Woordenboek Van Het Nederlands: T/m Ke R Deel 3 / M. Philippa. – Amsterdam, 2007. – 696 p.
58. Voyles J.B. Early Germanic Grammar: Pre-, Proto-, and Post-Germanic Languages / J.B. Voyles. – Bingley, 1992. – 320 p.
59. Robinson O. Old English and Its Closest Relatives: A Survey of the Earliest Germanic Languages / O. Robinson. – Stanford, 1993. – 320 p.
60. Wiik K. Europieciu saknys / K. Wiik. – Vilnius, 2009. – 520 p.
61. Кузьменко Ю. Ранние германцы и их соседи: Лингвистика, археология, генетика / Ю. Кузьменко. – СПб., 2011. – 266 с.
62. Воеводский М. К вопросу о ранней (свидерской) стадии эпипалеолита на территории Восточной Европы / М. Воеводский // Труды II Международной Конференции Ассоциации по изучению четвертичного периода. Вып.5. – Москва–Ленинград–Новосибирск, 1934. – С. 230–245.
63. Формозов А. Памятники первобытного искусства на территории СССР / А. Формозов. – М., 1980. – 136 с.

Телегуз А. В. Эпоха верхнего палеолита на территории Беларуси в контексте начального этапа этногенеза местных этнокультурных общностей

В статье рассматриваются проблемы формирования первичных племен с признаками этнических сообществ в эпоху верхнего палеолита на территории современной Беларуси. Отмечается автохтонное происхождение местного населения, которые были потомками палеолитических охотников-мигрантов тогдашней приледниковой зоны. Подчеркивается роль в ранних этногенетических процессах гренской, свидерской и других археологических культур. Процесс составления первобытных племен и начало формирования единого культурного пространства соотносится с изменениями, которые происходили на всем европейском континенте.

Ключевые слова: Беларусь, примордиализм, археологическая культура, этногенез, верхний палеолит.

Teleguz A. V. Upper Paleolithic on the territory of Belarus in the context of the initial phase of ethnogenesis of local ethnocultural community

The study examines the problem of formation of primary tribes, with signs of ethnic communities in the Upper Paleolithic on the territory of modern Belarus. Autochthonous origin of the local population, which were descendants of Paleolithic hunter-migrants from periglacial zone, is noted. The role of Hřensko, Swiderian and other archaeological cultures in early ethnogenetic processes is emphasized. The process of primitive tribes and the beginning of the formation of a common cultural space is related to the changes that occurred throughout the European continent.

Keywords: Belarus, primordialism, archaeological culture, ethnogenesis, Upper Paleolithic.

УДК 94(439)“14/15”:271.222

Я. Я. Андрусак

**СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПІВНІЧНО-СХІДНИХ
КОМІТАТАХ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ
МАТЯША КОРВІНА ТА ДИНАСТІЇ ЯГЕЛЛОНІВ
(ДРУГА ПОЛ. XV – ПОЧ. XVI ст.)**

Слов'янське православне населення північно-східної Угорщини проживало у чотирьох комітатах (жупах): Ужанській, Угочанській, Березькій і Марамороській. У другій половині XV ст. вищевказані території знаходилися у складі Угорського королівства. Король Матяш Корвін підтримував православ'я, що підтверджують видані ним грамоти у 1458, 1479 та 1488 рр. У середині XV ст. на територію Верхньої Угорщини проникає гусизм. Саме православних розглядали, як допомогу у боротьбі проти гуситів. У 1490 р. до влади в Угорщині приходять династія Ягеллонів. Король Владислав II Ягеллон теж підтримував православ'я, видавши декілька грамот та декретів у 1491, 1494 та 1498 рр., що підтверджували права православного духовенства та монастирів (Мукачівського і Грушівського). Династія Ягеллонів вбачала у православних підтримку у боротьбі як проти поширення ідей реформації, так і проти турецької небезпеки. Після поразки під Могачем у 1526 р. територія Мукачівської єпархії була розділена на дві частини і потрапила під владу Габсбургів та Трансільванії. Почався процес латинізації, окатоличення, наступу на права та свободи православного населення і духовенства.

Ключові слова: північно-східна Угорщина, Верхня Угорщина, комітати, Ужанський комітат, Угочанський комітат, Березький комітат, Марамороський комітат, Мукачівська єпархія, Грушівський монастир, Белградська митрополія, пресвітер, гуситський рух, “Община братів чеських”, династія Ягеллонів, династія Корвінів, Матяш Корвін, Владислав II Ягеллон.

В історіографії окреслена проблема розглядається в контексті висвітлення діяльності православної церкви на Закарпатті. Історію православної церкви на Закарпатті досліджували А.Петров [1], В.Пронін (Пронин) [2], Д.Папп (Papp) [3], А.Годінка (Hodinka) [4] та інші. Окремі аспекти питань висвітленні у працях: В.Гаджеги [5], І.Дулішковіча (Дулишкович) [6], Є.Поповіча (Попович) [7], В.Фенича [8; 9; 10], О.Монича [11]. Джерельною основою для написання нашої наукової студії послужили документи із Державного архіву Закарпатської області та “Munkacs gör. szert. Püspökség okmánytára. I. köt. 1458 – 1715” (Документи Мукачівського єпископства грецького обряду).

Актуальними залишаються питання щодо виникнення й утворення Мукачівської єпархії, впливу на православ'я реформаційних рухів, ставлення до православних короля Матяша Корвіна та династії Ягеллонів, їх вплив і значення. Автор даного дослідження поставив за мету подати об'єктивну оцінку становища православної церкви у північно-східних комітатах Угорського королівства в період правління Матяша Корвіна та династії Ягеллонів (1458 – 1526 рр.)

Слов'янське православне населення північно-східної так званої Верхньої Угорщини проживало у чотирьох комітатах (жупах): Ужанському (угор. Ung vármegye, лат. comitatus Unghensis), Угочанському (угор.